

Frédéric Lenoir

# Miracolul Spinoza

*O filosofie merită  
să ne lumineze calea*

Traducere din limba franceză de  
Nicolae Weisz

## Cuprins

CUVÂNT ÎNAINTE: <i>Miracolul Spinoza</i>	7
--	---

### I

#### *Revoluționarul politic și religios*

1. Convertire filosofică	19
2. Un om rănit	27
3. Un liber-cugetător	33
4. O lectură critică a Bibliei	43
5. Spinoza și Hristos	59
6. O trădare a iudaismului?	67
7. Precursorul iluminismului	77

### II

#### *Maestrul înțelepciunii*

1. Etica, un îndrumar către desăvârșita bucurie	87
2. Dumnezeuul lui Spinoza	95
3. Pe culmile puterii, ale perfecțiunii și ale bucuriei	107
4. Înțelegerea acestor sentimente care ne stăpânesc	115
5. Să cultivăm dorința	125
6. Dincolo de bine și de rău	133
7. Libertate, veșnicie, iubire	141

CONCLUZIE: Măreție și limite ale spinozismului	153
--	-----

POSTFAȚĂ: Un schimb epistolar cu Robert Misrahi	161
---	-----

<i>Bibliografie</i>	171
---------------------	-----

## 1

### *Convertire filosofică*

*„Toată fericirea și deznădejdea noastră depind doar de calitatea lucrului de care suntem atașați prin iubire.”*

S trămoșii lui Baruch Spinoza erau foarte probabil evrei spanioli izgoniți în 1492, care și-au găsit adăpost în Portugalia. Majoritatea acestor surghiuniți erau niște *conversos*, niște convertiți la catolicism (cel mai adesea prin constrângere), iar unii dintre ei, numiți cu dispreț „marani”, continuau să practice iudaismul pe ascuns. Amenințați din nou cu expatrierea, numeroși evrei au fost forțați să se lase botezați, în timp ce alții au emigrat spre Imperiul Otoman, în unele orașe din Italia și, spre sfârșitul secolului al XVI-lea, în Provinciile Unite ale Țărilor de Jos, când s-au desprins de epitropia Spaniei. Întemeiată în 1581, Republica celor Șapte Provinci Unite ale Țărilor de Jos a devenit o federație comercială însemnată, maritimă și colonială, rivalizând cu Anglia, Franța și Spania. Când se naște Baruch Spinoza, în 1632, Provinciile Unite posedă cele mai importante șantiere navale și cea mai puternică bancă din Europa. Dar este și o țară de refugiu pentru cei ce vor să scape de persecuțiile politice și

religioase. Cu toate că erau majoritar calviniști, olandezii tolerau prezența numeroaselor secte protestante, a catolicilor și a evreilor. Chiar dacă sunt uneori înăbușite, opiniile politice și filosofice cele mai diverse se pot dezvolta aici mai bine decât în orice altă zonă a Europei. Numeroși evrei vin să se stabilească în acest loc al toleranței.

Bunicul lui Baruch Spinoza, Pedro Isaac Espinhosa, al cărui nume înseamnă „care vine dintr-un tărâm plin cu spini“, părăsește Portugalia pentru Franța – a trăit o vreme la Nantes – înainte să se stabilească definitiv la Amsterdam. Tatăl său, Micaël, se ocupă cu micul negoț de produse importate din colonii, în cartierul evreiesc al orașului, la doar două străzi distanță de casa lui Rembrandt<sup>1</sup>. Dintr-o primă căsnicie are o fiică, Rebeca, și un fiu, Isaac. După moartea soției, se recăsătorește cu Hannah și au doi copii: pe Myriam și pe Baruch. Nenorocirea lovește însă din nou și își pierde soția. Se căsătorește a treia oară cu Esther care-i dăruiește un fiu: pe Gabriel. Copilăria lui Baruch (nume evreiesc care înseamnă „bлагословит“ și care va fi tradus uneori în viața de zi cu zi cu forma sa din limba portugheză: Bento) este, prin urmare, dată peste cap de moartea mamei, pe când avea doar 6 ani.

Micaël este un om foarte evlavios și unul dintre principalii susținători financiari ai sinagogii Talmud-Torah, condusă de o personalitate puternică, eruditul rabin Saul Morteira. Micaël a făcut parte de mai multe ori din *parnassim*, consiliul comunității, care ia hotărârile importante și numește rabinii. Încă din fragedă copilărie, Baruch a fost trimis la școala evreiască a sinagogii, unde învață cititul Bibliei în ebraică, devotamentul față de nor-

<sup>1</sup> Casa natală a lui Spinoza era situată pe Breestraat, la numărul 57. Ea a fost dărâmată, la fel ca majoritatea vechilor case din cartierul evreiesc. Astăzi, pe locul ei, se află Biserica Catolică Moise și Aaron.

mele religioase și dezbaterile talmudice. După spusele discipolului său, Lucas, tânărul stârnea admirația tuturor prin vioiciunea minții, iar rabinul Morteira își pusese mari nădejdi în el, dorind pesemne ca într-o bună zi să-i poată ceda locul. Cu toate acestea, precizează biograful, „nici nu-mplinesc bine 15 ani, că ridică probleme cărora nici cei mai învățați dintre evrei nu izbuteau să le dea de capăt; și deși o minte atât de fragedă nu e încă suficient de coaptă ca să poată să discearnă, își dădea totuși seama că îndoielile sale îl puneau în încurcătură pe maestrul său<sup>2</sup>.“ Ori tânărul Baruch știe că trebuie să fie prevăzător, întrucât comunitatea sa nu îngăduie abaterile doctrinare. Astfel, la abia cincisprezece ani, asistă la pedeapsa publică aplicată de *parnassim* lui Uriel da Costa, pentru că a negat Învățătura plăzuită și nemurirea sufletului. Omul primește treizeci și nouă de lovituri cu biciul și se sinucide imediat după ceremonie. Această întâmplare îl marchează neîndoielnic pe tânăr care, din acel moment, începe să se îndepărteze de religie și să fie tot mai interesat de filosofie.

Încă de la vârsta de 13 ani, își ajută tatăl în afaceri, urmându-și totodată studiile la sinagogă. Își va neglija însă încetul cu încetul studiile iudaice (dispare din registrele școlare în jurul vârstei de 18 ani), ca să frecventeze tot mai stăruitor cercurile de creștini liberali, care îl inițiază în teologie, în științele noi și în filosofie, mai ales în cea a contemporanului său, René Descartes, care și-a găsit la rândul-i adăpost în Olanda. Într-adevăr, la jumătatea secolului al XVII-lea, Provinciile Unite ale Țărilor de Jos sunt centrul european al republicii artelor și literelor: lucrările

<sup>2</sup> Jean-Maximilien Lucas, *La vie de B. Spinoza (Viața lui B. Spinoza)*, în Spinoza, *Oeuvres complètes (Opere complete)*, op. cit., p. 1341.

de fizică, optică, medicină, filosofie, cele mai de seamă și mai novatoare din acele vremuri, s-au publicat la Amsterdam. Universitățile renumite găzduiesc savanți și erudiți din întreaga Europă; în ziarele și cercurile erudiților se vorbește despre „idei noi”. Tânărul Baruch va avea parte de întâlnirea capitală a vieții sale exact pe acest extraordinar teren intelectual premergător iluminismului european. În 1652, la vârsta de 19 ani, începe să urmeze cursurile de latină ale unui personaj pitoresc: Franciscus Van den Enden<sup>3</sup>.

Catolic originar din Anvers, Van den Enden face parte încă de tânăr din ordinul Compagnie de Jésus<sup>4</sup>, unde predă latina și greaca. Este exclus din Companie chiar înainte de a fi hirotonisit preot, pentru „erori” care ne rămân necunoscute, probabil divergențe doctrinale, deoarece fostul iezuit se va vădi, în următoarea perioadă a existenței sale, un om de o libertate nemaîntâlnită. Urmează studii de medicină, se căsătorește, se duce apoi la Amsterdam în 1645, unde, alături de fratele său (un cunoscut gravor), se lansează în negoțul cu obiecte de artă. După falimentul întreprinderii sale, creează, prin 1652, probabil, o școală de latină destinată copiilor din familii de burghezi și care se pregătesc să intre la universitate. Totuși, după cum subliniază furios pe bună dreptate numitul pastor Colerus, în biografia pe care a scris-o despre Spinoza: „Acest om preda cu mult succes și bucurându-se de o bună reputație; astfel, cei mai bogați negustori din oraș i-au încredințat instruirea odraslelor lor, înainte de a deveni

<sup>3</sup> Conform altor surse, Spinoza ar fi început să urmeze cursurile lui Van den Enden după decesul tatălui său, din anul 1654. Oricum, asta nu schimbă cu nimic esența analizei pe care o voi face.

<sup>4</sup> Compania lui Iisus (*Societas Jesu*) este un ordin religios catolic, ai cărei membri sunt clerici de carieră, numiți și „iezuiți”, ordin fondat de teologul Ignacio de Loyola. (n.tr.)

fapt recunoscut că le preda discipolilor săi altceva decât latina. În cele din urmă, s-a dezvăluit că sădea în mintea acestor tinere vlăstare primii germeni ai ateismului.” Și se apucă să înșire mărturii ale unor foști elevi ai lui Van den Enden, rămași fideli Bisericii luterane din Amsterdam, care „nu obosesc în a blagoslovi memoria părinților lor care i-au scos la timp din școala Satanei, smulgându-i din mâinile unui dascăl atât de distructiv și de nelegiuit<sup>5</sup>.”

De fapt, fostul iezuit s-a făcut iute cunoscut prin ideile sale originale, socotite de mulți subversive; proslăvește o libertate absolută a cuvântului, educarea maselor și idealul democratic. Reputația sa este afectată și nu mai poate continua să predea la Amsterdam. În 1670, invitat de niște nobili francezi care i-au urmat cursurile, se duce în Franța și deschide o școală la Paris. Dar când Franța lui Ludovic al XIV-lea cotopește Olanda, încearcă – în colaborare cu niște francezi (Louis de Rohan, care va fi executat în urma unui complot împotriva regelui), dar și olandezi – să întemeieze o republică de sine stătătoare în Normandia, cu scopul – dacă ar fi să-i dăm crezare aceluiași Colerus – de a deschide un front intern care l-ar fi silit pe Ludovic al XIV-lea să-și scindeze forțele. Este arestat și spânzurat la Bastilia, în 27 noiembrie 1674.

Înțelegem înrâurirea crucială pe care a avut-o acest liber cuceritor asupra dezvoltării tânărului Baruch, aflat el însuși în căutarea adevărului. Van den Enden îi predă nu numai latina, ci și bazele unei culturi clasice, mai cu seamă prin mijlocirea teatrului antic. Se știe, bunăoară, că în 1657 își pune elevii (inclusiv pe Baruch) să joace o piesă a poetului latin Terențiu. Îi mai sădește

<sup>5</sup> Jean Colerus, *Vie de B. Spinoza (Viața lui B. Spinoza)*, în *Oeuvres complètes*, op. cit., p. 1308.

în minte cultura teologică, dar și elemente privitoare la noile descoperiri din domeniul fizicii. În sfârșit, îl inițiază în filosofia carteziană, iar Baruch a fost, după spusele lui Colerus, de-a dreptul „vrăjit de această maximă a lui Descartes, conform căreia nu trebuie să acceptăm niciodată nimic drept adevărat, dacă nu a fost dovedit înainte prin argumente corecte și solide”<sup>6</sup>.

De-a lungul acestor ani petrecuți în preajma noului său profesor, asistăm la o adevărată „convertire filosofică” a tânărului Baruch. Având parte de o educație religioasă dogmatică și plină de rigori, întemeiată pe frică și speranță, la care renunță la sfârșitul adolescenței, este captivat de căutarea adevărului și a adevăratei fericiri, clădită doar pe rațiune. Prin mijlocirea uneia dintre primele sale scrieri (rămasă neterminată), *Tratat despre reformă și înțelegere*, Baruch face această (rară) confesiune și ne mărturisește țelul ultimei sale căutări: „Când experiența m-a învățat că toate întâmplările banale ale vieții sunt zadarnice și nefolositoare, văzând că tot ce constituia pentru mine cauză sau obiect al spaimei nu conține nimic bun și nimic rău în sine, ci doar în măsura în care sufletul este impresionat de ele, am hotărât în cele din urmă să aflu dacă nu cumva există un bine absolut și care să poată fi comunicat, mă rog, ceva a cărui descoperire și însușire mi-ar aduce pentru totdeauna bucuria supremă și neîntreruptă”<sup>7</sup>.

Această căutare a „adevăratei avuții”, folosind formula tânărului Spinoza, este esența însăși a căutării înțelepciunii așa cum o înțelegeau vechii filosofi greci. Adică o fericire profundă și durabilă, pe care o putem dobândi, devenind oarecum indiferenți

<sup>6</sup> *Ibid.*, p. 1309.

<sup>7</sup> *Tratat despre reformă și înțelegere*, I, în Spinoza, *Oeuvres complètes*, p. 102.

la întâmplările exterioare, plăcute sau nu, dar modificându-ne spiritul astfel încât să găsească în propria interioritate o fericire neconținută. Ceea ce mi se pare încă de pe acum distinctiv la Spinoza, încă din această etapă de început a elaborării gândirii sale, este că această fericire supremă împrumută forma concretă a bucuriei. Ori școlile de înțelepciune din Antichitate, mai ales epicurismul și stoicismul, nu fac mare caz din bucurie: adevărata fericire (*eudemonia*) îmbracă mai degrabă haina seninătății, a detașării de frământări (*ataraxie*). Căutarea înțelepciunii este aceeași – să faci în așa fel încât fericirea personală să nu mai fie dependentă de cauze exterioare – dar această abordare originală a bucuriei definește încă de la început gândirea lui Spinoza. Vom vedea mai încolo cum și de ce.

Ca să ne întoarcem la aceste prime pagini din *Tratat despre reformă și înțelegere*, Spinoza lămurește că spiritul este atât de absorbit de căutarea bogăției, de onorurile și plăcerile trupești, încât cu greu se mai poate lăsa atras de alte țeluri. Ori, aceste scopuri aparente se preschimbă mai devreme sau mai târziu în dureri și în tristețe: „Toată fericirea și nimicnicia noastră depind de calitatea lucrului de care ne simțim legați prin dragoste”<sup>8</sup>. Dacă ne lăsăm copleșiți de bunuri fără rost, precum onorurile și avuțiile, vom cunoaște neajunsurile legate de inconvenientele acestor bunuri, în timp ce, căutând înțelepciunea și atașându-ne de lucrurile cele mai nobile, fericirea noastră va fi mai profundă și mai statornică. Spinoza vorbește despre bătălia pe care a dus-o el însuși: „Oricât de limpede a deslușit mintea mea aceste lucruri, nu puteam să mă desprind pe de-a-ntregul de bani, de plăcerile trupești și de faimă. Un lucru însă îl vedeam cu limpezime: cât timp gândurile îmi ocupau mintea, aceasta se îndepăr-

<sup>8</sup> *Ibid.*, p. 105.

ta de bunurile înșelătoare și cugeta serios la noua sa țință și aceasta mi-a adus mare alinare<sup>9</sup>." Cu cât acordă mai mult timp cugetării filosofice, cu atât această „avuție adevărată” îi este mai cunoscută și cu atât mai mult va izbuti să se desprindă de restul și să nu mai socotească banul, onorurile și plăcerile carnale decât niște mijloace și nu scopuri, ceea ce îi permite să le folosească cu moderație.

De ce a hotărât tânărul Baruch să se consacre filosofiei cu dorința de a dobândi o avuție adevărată? O explică deosebit de clar în partea următoare a expunerii sale: „Gândindu-mă mai bine, am fost convins că, deși mă dedicam cu toată ființa meditației, m-am lepădat de lucrurile rele pentru un bun sigur<sup>10</sup>.” Și mai departe, făcând această confesiune pătrunzătoare și ciudată: „Adevărul e că mă vedeam într-un pericol cumplit și nevoit să caut un remediu, chiar nesigur la nevoie. La fel ca un bolnav de moarte care, simțind cum i se apropie sfârșitul cu pași siguri dacă nu ia urgent un leac, e silit să-l caute cu toată tăria, oricât de nesigur ar fi, și asta doar fiindcă și-a pus întreaga nădejde în el.” Spinoza ne încredințează cum nu se poate mai clar că nu avea altă posibilitate de a se salva decât să se dedice studiului filosofiei drept remediu vital! De ce? Cu ce „pericol extrem”, cu ce „boală mortală” s-a confruntat tânărul Baruch? De ce a trebuit să caute cu disperare un asemenea remediu? Cele câteva elemente de care dispunem din biografia sa ne oferă răspunsul.

<sup>9</sup> Ibid.

<sup>10</sup> Ibid., p. 104.

## Un om rănit

„Mă simțeam într-un mare pericol.”

În această pagină emoționantă, Spinoza evocă grelele încercări prin care a trecut cu câțiva ani înainte și care l-au făcut să-și pună întrebări referitoare la sensul existenței și la adevărul caracter al fericirii.

Era vorba la început de o serie de decese în familie. Fratele său vitreg, Isaac, moare pe când avea 17 ani, apoi mama vitregă, Esther, când el avea 20, iar un an mai târziu, în 1654, își pierde tatăl, apoi pe sora sa, Myriam, care moare în timp ce-l aduce pe lume pe nepotului său, Daniel. În câțiva ani, are parte de pierderea necruțătoare a celor mai dragi dintre apropiați. Totodată, afacerea familială pe care a încercat de bine, de rău, s-o țină în viață, înainte și după decesul tatălui, cunoaște mari dificultăți financiare. Acestea erau atât de grave, încât, în 26 martie 1656, cere și obține din partea Curții Supreme a Olandei să fie scutit de moștenire și de datoriile grele pe care le presupunea.

De când nu mai urmează cursurile talmudice și frecventează tot mai rar sinagoga, relațiile sale cu comunitatea evreiască s-au

tot înrăutățit. După Pierre Bayle, autoritățile bisericești îi propun o rentă anuală pentru a se preface că respectă ritualurile și ca să nu-și facă publice ideile filosofice. Precizează că „n-a putut să încuviințeze o asemenea fățărnicie”. Colerus confirmă faptele și afirmă că deține informația de la prietenii la care și-a petrecut Spinoza ultimii ani de viață: le-ar fi mărturisit acestora că a refuzat suma de 1.000 de florini pe an, preferând minciunii sărăcia. Aceiași prieteni, familia Van der Spyck, ar fi relatat și lucrul următor: „Le-a povestit nu o dată că într-o seară, pe când ieșea din vechea sinagogă portugheză, a văzut un ins care-l urmărea, înarmat cu un pumnal, lucru care l-a făcut să meargă cu băgare de seamă; doar sărind într-o parte, a izbutit să evite lovitura care i-a sfâșiat doar hainele. Mai păstra paltonul găurit, în amintirea acelei întâmplări<sup>1</sup>.”

După această tentativă de omor, Spinoza adoptă drept deviză cuvântul latinesc *Caute*, „Ferește-te”, lucru care îl va determina mai apoi să renunțe să-și mai publice unele lucrări sau să le publice cu un nume de împrumut. Întrucât nicio înțelegere nu părea posibilă între tânăr și cârmuitorii sinagogii, aceștia au luat hotărârea să-l expulzeze din comunitate, la puțină vreme după tragicul eveniment relatat. La 27 iulie 1656, are loc la sinagoga din Amsterdam o ceremonie pe cât de rară, pe atât de brutală: bătrânii au aruncat anatema asupra lui Baruch Spinoza, în vârstă de 23 de ani, printr-un *herem*, un act grav de „despărțire”. A fost descoperit textul integral: „Ocrotiți de judecata sfinților și a îngerilor, îl îndepărtăm, alungăm, blestemăm și hulim pe Baruch Spinoza, cu consimțământul întregii preasfinte comunități, sub oblăduirea cărților noastre sacre și a celor șase sute treispre-

<sup>1</sup> Colerus, *op. cit.*, p. 1310.

zece porunci pe care le tănuiesc. Rostim acest *herem* după cum a fost întocmit de Iosua împotriva orașului Ierihon. Îl afurisim, precum i-a afurisit prorocul Ilie pe copiii, cu toate nenorocirile care sunt scrise în Cartea Legii. Afurisit fie și ziua, și noaptea. Afurisit fie și în somn, și în trezie. Afurisit fie și când intră, și când iese. Fie ca Tatăl Ceresc să nu-l ierte niciodată. Fie ca Tatăl Ceresc să verse asupra acestui bărbat toată a sa mânie și toate ale sale rele înscrise în Cartea Legii: numele său să fie șters de pe fața pământului, cât lumea fi-va lume, Dumnezeu să-l despartă de toate semințiile lui Israel, osândindu-l cu toate urgiile prescrise de Cartea Legii. Iar pe voi, cei care rămâneți alături de Cel Veșnic, Dumnezeul vostru, să vă țină în viață. Aflați că nu trebuie să aveți nicio legătură prin scris sau prin vorbă cu Spinoza. Să nu i se facă niciun bine și nimenea să nu-i steie în preajmă la mai puțin de patru coți. Nimeni n-are voie să stea sub același acoperiș cu el și nimeni n-are voie să citească ce scrie<sup>2</sup>.”

Textul acestui *herem* este precedat de o explicație a consiliului comunității, care justifică prigonirea tânărului pentru „ereziiile cumplite” pe care le practica și le preda, pentru niște „fapte odioase”, precum și pentru refuzul de a se dezice de „calea greșită” pe care o luase. Istoricii s-au rătăcit prin hățișul de presupuneri menite să descopere la care anume fapte și erezii făceau aluzie autoritățile evreiești. O primă fărâmă de răspuns ne vine din mărturia depusă în fața Inchiziției spaniole de doi spanioli care afirmă că i-au întâlnit pe Spinoza și pe prietenul acestuia, Juan de Prado (având și el parte de un *herem*, dar mai puțin virulent), spre sfârșitul anului 1658. Cei doi bărbați le-au spus, pasămite, că revelația dumnezeiască n-a fost dovedită și că Dumnezeu nu există decât din punct de vedere filosofic, că Legea evreiască

<sup>2</sup> Steven Nadler, *Spinoza*, traducere de Jean-François Sené, Bayard, 2003.